

Abban a három törvényjavaslatban, amelyet bár E ö t v ö s József 1870-ben a magyar egyetemi oktatás tárgyában a képviselőház elé terjesztett, az 1848-ban kimondott elv: a tanszabadság elve érvényesül s hogy ezt az elvet maga E ö t v ö s miként értette, azt világosan jellemzi az a kis eset, amelyet róla munkatársa, Molnár Aladár mondott el a Pesti Naplóban (1872., 297. sz.; idézi Dóczi Imre a Magyar Paedagógia 1913. évi E ö t v ö s-számában). E ö t v ö s egy ízben két pesti egyetemi tanárt hivatalból nyugdíjazni akart, de eszébe jutott Renan esete s a már elkészített nyugdíjazó iratokat megsemmisítette, mert így okoskodott: „Íme ezen ember egy az állam törvényeivel és szerkezetével semmi vonatkozásban sem álló irodalmi művéért mozdítottatott el tanszékéből. És én ma hasonló lehetőségre szolgáltatam precedensét. Én tisztán a tudományosság érdekében akarok ugyan pár tanárt nyugdíjazni, de nem lehet-e valamikor oly miniszter is, aki a tudományos érdek ürügye alatt politikai vagy egyéb tekintetből teszi ugyanezt s ez által a tanszabadságot elnyomja. Én erre nem nyújtok előzményt. Inkább legyenek az egyetemen gyenge vagy elgyengült tanerők s inkább segítsen az ország e bajon némi pénzáldozattal, úgy, hogy a tanerőket szaporítja, mintsem hogy Damokles kardjaként függjön a tanár felett a kormány általi elmozdíthatóság vagy nyugdíjaztatás és ezáltal a tanszabadság elnyomathassék“. Amit E ö t v ö s az önkényes nyugalmazásról mond, az az önkényes kinevezésre is áll.

Az a szellem, amely e szavakból árad, világosan kifejezi azt, ami az egyetemi önkormányzatban a lényeg. Sem arról nincs szó, hogy az egyetem a fenn tartási költségekkel számadás nélkül gazdálkodik, sem arról, hogy a katonák vagy a tanárok tanszékek betöltése és általában a belső élet kérdéseiben felelősség nélkül intézkedjenek, még arról sem, hogy — E ö t v ö s szavaival szólva — elgyengült tanerők a korhatáron túl is elfoglalva tarthassák a tanszéket. Csupán arról, hogy a tudomány szabadsága — a kutatásé és tanításé — biztosítva legyen. Ismételjük, hogy szabadság nélkül nincs tudomány, de természetes, hogy a tudományhoz nem elég a szabadság magában véve. Azt a többletet is jobban biztosítja az autonómia hangsúlyozása és kiépítése, mint az autonómia tagadása és megszüntetése. Effélett tehát ne beszéljünk, hanem a kiépítést készítsük elő, mire eljön a cselekvés, t. i. az egyetemi törvény megalkotásának ideje.

(Szeged.)

Imre Sándor.

TÓTÁGAS ADY KÖRÜL.¹⁾

III. Petőfi—Ady.

A Petőfi—Ady-párhuzam csapdáját Ady támadoi állították az Adyt védő kritikusok számára. Hadd essenek most az Ady-lesben állók a magukásta verembe..

Ifj. Z u l a w s k y Andor adott ki *Petőfi—Ady* címmel egy kis füzetet (1925)²⁾, amely sok helyesírási hiba és kisiskolás magyartalanságok után azzal a konklu-

¹⁾ V. ö. Széphalom, 1927: 322. és 428.

²⁾ A füzetben ez a jelzés olvasható: „Renaissance kiadása.“ Hogy milyen lehet ez a homályos „Renaissance“ és a szerző mögött álló szellemi tábor, arra nézve bemutatok — sajnos csak néhány foszlányban — egy elméművet, amelyet történelmi kuriózumként őrzök. Címe: *A Magyar Reneszansz-Társaság programja, elvei és célja* (Bp. 1919). Ebben a Zulawsky modorával kongeniális röpiratban ilyen csodabogarak hemzsegnek: „Azért jöttünk mi reneszanszok, hogy a béklyókat feloldozzuk... A Reneszansz-társaság pályadíjakat fog kitűzni, mint az irodalmi művek díjazására... Nem ehetne végre a magyarnak is Attila hősi szerepléséből egy nemzeti époszt teremteni.

zióval zárul, hogy a „magyarellenes“, izléstelen és erkölcstelen Ady Endrét égföld-különbség választja el az eszményként előttünk álló Petőfi Sándortól.⁵⁾ A *Budapesti Szemle* (1927:472) aztán megtoldotta ezt a tételt azzal, hogy Petőfi korában épúgy szemben állott egymással idegenszerűség és magyaros ízlés, mint az Ady-körűli harcokban: csak hogy annak idején Petőfi képviselte a magyaros hagyományt, a tagadói⁶⁾ pedig az „idegen“ ízlést, míg újabban az Adyt tagadó kritikusok oldalán van a „magyaros“ irodalmi hagyomány.

Ennek a tételnek Adyra vonatkozó állításait — magyarellenesség, ízlés-hiány, erkölcstelenség, idegenszerűség — ma már fölösleges volna bolygatni. Elég, ha felsorolom azokat a „jobboldali“ kritikusokat, akik a *költő* Ady pártján állanak: Makka Sándor, Hegedűs Lóránt, Zsilinszky Endre, néhai Riedl Frigyes, Benedek Elek, Horváth János, Alszegehy Zsolt, Sik Sándor, Brisits Frigyes, Dóczy Jenő, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula, Wlascics Tibor báró, Milotay István, Pethő Sándor, Szurányi Miklós, Komáromy András, Szinnyei Ferenc, Miklós Jenő, Rédey Tivadar, Galamb Sándor stb. Herczeg Ferenc és Klebelsberg Kunó gróf is elismerik Ady Endre zseniális tehetségét. Ide vehetném ma már Négyessy Lászlót, magát Berzeviczy Albertet is, akik jóindulatú semlegességük bizonyosságát adták... Sőt Császár Elemért is, aki hajlandó békekötésre és Kozma Andort, aki legutóbb nyilatkozott Adyról. Tekintélyes névsor: a haladó magyarság szellemi vezérkara. (Ma már ott tartunk, hogy a *Nyugat* tábora — olyan kitűnő esztétikusok, mint Babits Mihály, Schöpfung Aladár, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Benedek Marcell, Földessy Gyula — másodrangú szerepet játszik az Ady-kultusz terén...) Ezzel szemben ki marad a makacs támadók oldalán? Rákosi Jenő, Szász Károly, Voínovich Géza, Kékny Lajos, Kőszegi László, Zulausky Andor és Pap Károly... Bármily tisztelettel adózzunk is az utóbbi névsor három első tagjának véleménye iránt, nem tagadható a tény, hogy a mérleget a másik, a nagyobb lista nyomja le.

Quid nunc? Ady-vita helyett nézzük meg kissé közelebről a Petőfi körűli harcot.⁶⁾ Ebből a rövid harctéri látogatásból újólá ki fog derülni az a már számtalanszor hangoztatott igazság, hogy Petőfi a maga korában époly üldözött lángész volt, mint Ady Endre a magyar kritika történetének legújabb fázisában. Azok a vádak, amik Ady ellen elhangzottak — izléstelenség és értelem-hiány, erkölcsrontás és hazafiatlanság — mind elhangzottak Petőfivel szemben is. Senkiszem próféta a maga korában, de a múlt tévedései korrekatívumai lehetnének a kritikai tévedések nagy recidíváinak...

Három pontba foglalták össze Ady ellen a vádak: ugyanez a három pont járjon előttünk vezető gyanánt a negyvenes évek kritikai dzsungeljében.

mint minden nemzetnek van s megzenésítve?... hogy a magyarságba (*sic*) végre általunk kialakuljon a homo sapiens eleven lénye... Az egyik út ennek eléréséhez, a rég tervezett Pantheon is lesz. Igyekezetünk arra irányul, hogy ott majd együtt lássuk nemzetalapító őseinket, Attilát, Árpádtól kezdve szellemi nagyjainkat... A Hadur, a magyarok Istene vezessen minket...”

⁵⁾ V. ö. még: Kőszegi László, *Esztétikai megíslztulásunk*, Bp. 1924: 64.

⁶⁾ V. ö. ezekről Széphalom, 1927: 17. és Széphalom-Könyvtár 1: 14.

⁶⁾ A kérdés irodalma: Endrődi Sándor, *Petőfi napjai*, 1911; Horváth János, *Petőfi fogadtatása az irodalomban*, Budapesti Szemle 1913; Schöpfung Aladár, *Magyar írók*, 1917: 69; Császár Elemér, *A magyar kritika tört.* 1925: 243.

1. IZLÉS.

„Ady állítólagos költészete a pöffeszkedő parvenü üres feltűnéshajhászása, mely joggal számít a félművelt közönség *izléstelenségére*. Ady *bombasztjai* a lelki anarchiának, az ész és szív ürességének üres takarója.

R u s t i c u s (gróf Tisza István).

A költői újítás elfogadásához az értelem *alkalmazkodásán* át vezet az út. (A sivár Értelem pedig sokszor csökönyös: göggel ragaszkodik a maga igazságaihoz és ösztönszerűleg fél az ismeretlenbe ugrasztó rugalmasságtól...) Innen van az, hogy a művészeti új igen gyakran a komikum és az értelmetlenség ríkító színeiben mered a hagyomány elé. Az első impresszionista festőket kinevették. Wagner sokáig kakophonia maradt, a valamikor halálosan komoly krinolit ma már mosoly és meg-nem-értés fogadja. Adyt még ma is magyarázgatják.

Petőfi föltűnése is legelőször az esztétikum értelmi vonatkozásaiban lett hagyomány sértő. Erre a kristálytisza költőre, akinek országába ma már az elemi iskolásokat is bevezetik — valamikor azt mondták, hogy *homályos*. Akadt olyan Z e r f f i, aki megírta róla, hogy „P e t ő f i m é g f o l y v á s t h o m á l y o s f o g a l m a k k a l, m a g y a r á z h a t l a n é r z e l m e k k e l k ü z d; sejtj ugyan, hogy kell létezni egy világnak, tele különös világossággal — de nem tudja e világot keresni — még kevésbé föltalálni“. (1846. okt. 27.)

Az akkori Ö k ö r s z e m - e k Petőfi józan okosságát is kétségbevonták: költői kifejezései „nem az észből jönnek“ és „nem ír ő okosat, a világért sem!“ (Honderű 1847. okt. 5.) Lehet-e „lángész — ész nélkül?“ — kérdezi a *Honderű* bölcs szerkesztője, N á d a s k a y Lajos (1847. okt. 12.). Egy szarvasi birtokos-magyar honmentő lelkesedésében röpiratot ad ki az „eszelés“ Petőfi-gyerekről, ezzel a mottóval: „Kerülik az emberek az észet, mint kutya a pipafüstöt“. Amint látjuk, *van itt ész* bőviben a Petőfi-támadók között... Valóban: „alig volt valaha szomorúbb, mondjuk ki: veszélyesebb irodalmunk állása, mint e percben“ — t. i. a Petőfi-imádók garázdálkodása percében. Az történik ugyanis, hogy „egy szenvedély-részeg csoport [= a Petőfisták csoportja] garázdálkodik a tudomány és műveltség szent csarnokában, az ész és szellem higgadtan bölcs szózata helyett ez irodalmi tivornyázók dúrva kurjongatásai töltik el a boltíveket, megfertőztetve a tudomány oltárát, kioltva az ész világát“ (Honderű 1847. júl. 13.). Az effajta garázdálkodó poéták természetesen „gúnyt üznek a logika törvényeiből“ (Honderű 1846. dec. 15.). Így tanították akkor is a poétikát a maradi folyóiratok szűrke szerkesztői...

Mintha K ő s z e g i Lászlót hallanók, aki Ady „zagyvaságairól“, „rémes zagyvalékáról“ beszél. Ady képei, hasonlatai ma még valóban a *stil nuovo* — élességével hatnak. Így hatott a számunkra már „hagyományos“ Petőfi is a maga korában, amint az alábbi rövid *extra causam*-ból kitünik.

*

Császár Elemér alapos és nagy erudícióval készült munkájából⁶⁾ tudjuk, hogy a Kisfaludy Társaság 1847-ben *Magyar Szépirodalmi Szemle* címmel hetilapot indított a „nemesebb izlés terjesztése céljából“. A Kisfaludy Társaság akkori *hivatalos közlönyébe* Erdélyi János, Toldy Ferenc, Henszlmann

⁶⁾ *A magyar irodalmi kritika története*, Bpest, 1925: 332.

Imre és Pulszky Ferenc írták névtelen kritikáikat. Petőfivel szemben hideg fukarságot, hüvös közömbösséget mutatott az akkori hivatalos társaság Kisfaludy-közlönye. Amint Császár Elemér írja: „a Szemle kritikusai mindig gögös tartózkodással szóltak Petőfiről“. Azon még nem csodálkoznánk, hogy általában „a fiatalabb írói nemzedékkel szemben elfogultak voltak“. De a fiatalok között ott volt a húszéves Arany János. „Erős disszonancia jellemzi a Szemlének Aranyról mondott ítéleteit is“ — állapítja meg a filologus objektivitásával Császár Elemér (i. m. 339.). A nemesebb ízlést terjesztő Kisfaludy Társaság akkor még „Arany lírájáról nem mert határozott véleményt mondani. Rendszerint hallgatott verseiről, vagy egy-két semmitmondó szólammal ütötte el a bírálókat, majd meg a lírától iparkodott elriasztani a költőt...“ Szerencsére Petőfi és Arany nem sokat hederítettek a Kisfaludy Társaság Szemléjének riasztó szavára, mert különben manapság nem támadhatnák egyes kisfaludysták Ady Endrét — éppen a Petőfi-Arany forradalmi bázisáról . . .

Hogy milyen mértékű volt ez a meg-nem-értés Petőfivel szemben, arra jellemző Pulszky Ferenc gáncsoskodása (1847 máj. 9.). Petőfi a sötét leányszem ragyogásáról azt mondja, hogy úgy tündököl:

Mint zordon éjben,
Villám tüzénél,
A hóhérpallos.

A fogyatékos esztétikai ízlés és a pénzügy-államtitkári józan okosság megütöközött ezen a „keresett, természet elleni képen“, „mert hiszen nyilvánvaló tény, miszerint „zordon éjben villám tüzénél a hóhér alszik s nem nyakaz s pallosa a tokban nyugszik . . .“⁷⁾

Igy gyűrte le 1847-ben a kritikusi okoskodás a lángelme bölcsességét.

*

Aki ész nélkül, éretlenül írja verseit, — mint pl. Petőfi Sándor vagy Ady Endre — az természetesen nagy költő nem lehet. Legföljebb a „laposság“-ig viheti, — amiképen tudós professor Greguss Ágost írta vala az Urnak 1847-ik esztendejében, a szarvasi *Futár*-ban. A pesti egyetem leendő esztétika-tanára mondja ki az örökbecsű ígét, miszerint:

Petőfi pediglen erőlködik vala,
Petőfi pediglen poéta nem vala;
Petőfi verseit elolvastam vala
És ennél még nagyobb inségem nem vala.

Ez már valóban márványra kívánkozó ítélet. Mert azon igazán semmi meglepő nincs, ha egy Zeffi „rossz költőnek kénytelen nyilvánítani“ azt a költőt, aki „egy párt által lángésznek kiáltva“ nem szünik meg verseket írni . . . De Greguss, a Kisfaludy Társaság későbbi másodelnöke! Avagy talán azért nem ismerte föl mindjárt Greguss a Petőfi költői nagyságát, mert hű maradt ahhoz a Kisfaludyhoz, akit Petőfi a „nyavalyás érzelgők“ és a másodrendű tehetségek

⁷⁾ Hasonló filiszter-bölcsesség kifogásolta Adyval szemben, hogy „miképen dúdolhatnak ós-trágár dalokat a szelek?“ (Zulawsky, Írás Adyról, 1924 : 69.)

közé sorol? (Merne ma valaki ilyen stílusban beszélni a közelmúlt évtizedek másodrendű tehetségeiről! Még akkor is, ha tárgyilagos komolysággal ír a másodrendűekről: megállapítják róla rögtön, hogy *baloldali* kritikus. Igaz, hogy ez az utóbbi jelző ma már dicséretszámba megy, hiszen a többség baloldalra került az idők haladtával.)

Zerffítól nem lep meg, ha a fogyatékos esztétikai ízlés nyugalmával így adja föl a szónoki kérdést: „hol van Petőfiben csak egy szikrája az isteni szellemnek?” (Honderű, 1846 dec. 1.) Ne lepődjünk meg az Ökörszem című rovat kedélyeskedésén sem, amely így búcsúzik Petőfítől: „Adieu Dumas druszája! Adieu genie!” (1847 dec. 21.) Az is érthető, hogy a hagyománymentő kritikusok Kisfaludyt Petőfi fölé emelték (1847 okt. 5.). De az már mégis gondolkozóba ejt, hogy Pulszky Ferenc, az Akadémia tiszteletbeli tagja, 33 éves korában (1847 máj. 9.) — tehát abban a korban, amikor már kicsontosodtak és többé nehezen változnak az esztétikai elvek — Petőfi *sületlenségeiről* beszél és ennek bizonyítására horribile dictu 19 verset idéz (akárcsak Szász Károly Adyból): olyan gyönyörű verseket, amik ma már átlényegülve élnek a nemzeti lélek állagában... Avagy talán igaza volt a hagyománymentő, újításokra gyanakvó ijedelemnek? Annyi tény, hogy a „sületlenségekből” szentély lett és a költői félreismertetés mártir-keresztje mielőttünk a megdicsőülő genie-sors szimbolumává magasztosul.

*

A meg-nem-értés második fokozata, midőn a kritikus röviden és egyszerűen *izléstelennek* tartja az újítás szövegét. (Ez az ítélet lehet teljesen jóhiszemű, amint-hogy ismerek több tiszteletreméltó idősebb urat, akik nem haragszanak Adyra, nem állanak ki a fórumra, hogy félreverjék a harangokat, hanem őszintén bevallják, hogy idegen tőlük az új művészet stílusa.)

Az „*Izlés! Izlés!*” kiáltozói ellen hiába hangoztatta már a Petőfi-korabeli bölcsebb kritika: „Hiába való mindig és mindig ízlésről beszélni, mert a szépirodalmat nem csupán ízlés, sőt inkább teremtő erő és genius éltetik”. Néhai derék Sükei Károly írta ezeket a sorokat, amiknek folytatása nyíltan pálcát tör a geniust soha-meg-nem-értő oskolás, gáncsos kritika fölött: „E szempontból nagy anomáliát követett a critica Petőfivel s legújabbán Jósika Miklóssal; ugyanis ahelyett, hogy a költői szellem új phasisaiba, itt és amott, igyekezett volna magát belé találni: saját iskolai értelmezései torzító szemüvegén keresztül ugyan-csak prosai boncolás volt egész eljárása”. (Életképek 1847 júl. 18.)

Az ósdi kritikusoknak meg is feküdte a gyomrát a Petőfi-nyújtotta ízetlen szellemi táplálék. „Leírhatatlan bájos költői halmazat: *mintha szénát ennék*” — kiált föl Gregus Ágost (1847 aug. 12.). *Izléstelenség, kiállhatatlan arrogancia, izlés nélküli dúrvaság, érzelem nélküli parasztosság, poézis nélküli eszméüresség, fölfuvalkodott dagály, handabandázás, aljasság, legeslegajlasabb kicsapongás, daróc nyerseség, alacsony póriasság, hetvenkedés, kocsisok cselédszobai hangján való nyelveskedés, buzogánnyal cicomázott nyers erő, baromi beszéd (a szépműtan dacára), alacsonan-komikai, gondolat nélküli, undorító, büntetésre méltó kór, költészethijú dictio: — recipe és megvan a laposan pislákoló kritikus-lángész gazdag szókészlete. Körülbelül olyanforma, mint az a szóvirág-csokor, amellyel az Adyra haragvó Kőszegi László óhajtja esztétikai „megtisztulásunkat” illatosítani: undorító*

ősbárbárság, formátlanság, kontárság, egy hiszterikus bika szimata, ösztön-makogtatás. Az ilyenfajta — izlésre kényes és értelmi fölényére büszke — kritika a limi-ne elutasítja magától az újító lángelmét. „Petőfi úr ellen kíméletleneknek kell lennünk...” (1847 okt. 19.)! Másutt: „A költő, ki irataiban miként vigyorgó Faun jelen meg előttünk, nem igényelheti részvétünket” (1846 okt. 27.). Ez a vigyorgó Faun ma ott áll a nemzeti klasszicizmus-talapatán és forradalmi izlésének diadalmát hirdeti örökre...

Ez lesz-e sorsa a „sátáni” Ady Endrének is? Annak a költőnek, akinek verséről írta Kőszegi László: „... ilyen rémes zagyvalékot csak az írhat, aki abortusra viselős az ördögötől” (i. m. 70. l.). Ady mellett szól, hogy egy „ördögi” fantom már a negyvenes években megkísértette irodalmunkat... „Egy mephisto, ki csak szurok és kén büzt hozna az emberek közé, nem sokat használna. Maga az ördög is tartozik, ha becsületes társaságba lépni akar, szavait és lólábait lehetségig eltakarni. Gondolnám, a költőnek mégis nemesebb hivatása van — neki pokol helyett mennybe kell bennünket vezetnie...” (Honderű, 1846 okt. 27.). Igyen fogadta az ósdi kritikuskok „becsületes társasága” az „ördögi” Petőfit.

*

Nyilvánvaló, hogy a közvetlen hagyományhoz csökönyösen ragaszkodó kritika nem bírta magába asszimilálni az izlésnek olyan nagystíliú átalakulását, mint aminőt a Petőfi zajos föllépése jelentett. Szitkozódva fogadták, mert úgy érezték, hogy zúgva-bögve töri át az izlés gátjait és elnyeli az ő laposságuk mezejét... Azután kiderült Petőfiről, hogy a legjámborabb folyó, a leghiggadtabb izlésű, hagyomány-alkotó lírikus. Talán ez lesz a sorsa — bizonyosan ez lesz — a huszadik századi stílusforradalomnak is. És akkor nem szükséges már fölvenni az irodalmi békepontok közé az *izlés* követelményét.

Mert a zseni kiváltsága, hogy a régi izlés mellé fölépíti a maga új palotáját. De az új Szépség Templomába szabad bejárása van a régi bálvány híveinek is.

2. ERKÖLCS.

Petőfinek összes verseiben van egy filozófia, van egy *erkölcs*, van egy alapérzelem, van egy hang, van egy lélek... szellem, *erkölcs*, harmónia... Ady rontott az izlésen, az *erkölcsön*... Ady verseskönyvében ennek a mi visszás, *perverz*, szertelen és hitetlen korunknak és eszményeinek, lelkének és gondolkodásának, *ledérségének és cinizmusának* híven tükröződik a képe. Egy meghasonlott, önző, szertelen, de gyáva, hiú, falánk, fennhéjázó, de önértetlen, *ideálok nélkül való kornak* ő volt a nagy és igaz költője.

Rákosi Jenő.

Kik tartják erkölcstelennek Ady Endrét, — a megbocsátó körülmények mérlegelése nélkül? Azok, akik valamikor még úgy írtak róla, hogy *értelmetlen költő*⁸⁾, akik koncedálták, hogy van néhány *csinosabb* költeménye⁹⁾. Beteg fantá-

⁸⁾ Rákosi Jenő: Budapesti Hírlap 1909: 118. sz.

⁹⁾ Angyal Dávid: Jelentés a Greguss-jutalomról, Budapesti Szemle 1913.

zia, satnya lélek, dekadens érzékiség, alkohol-gőz, romlott milieu, erkölcsi fertő, mocsári lăpvirág, rothasztó poézis — ezek ma is az egyedüli jelszavak Ady morális lényének jellemzésére.

A legenyhébb megbélyegzés valamennyi között a „borgöz“. Anakreon és Sex-Rex-Xerxes kora óta nem ismeretlen az irodalomban ez a költői inspirációs eszköz. Petőfi új stílusát is először a borgöznek homályosító kódében látta az ősi kritika. Pulszky Ferenc már jónak látta kimondani, hogy „a bor költői tárgy ugyan, de nem a részegség“ (Szépirodalmi Szemle 1847 máj. 9.). Akkor még Hia dor volt a valódi költő, Petőfi pedig az irodalomba toladó „csárdák fia“, a zajongó „korphrasis- és irányhajhász“, aki „borpincéken, nyílt utcákon jár“, „egy darab politikarongyot vetve magára“, aki „nyers és dúrva és kormos, a vad természet imádója“ (Budapesti-Hiradó 1847 máj. 14.).

A „szolgaruhában“ megjelenő „rongyos költőncz“ természetesen illetlen is: pirulnak *félvadságán* a hölgyek . . . (Akárcsak manapság Ady versein a „fehér-függönyös leányszobában ábrándozó úrleányok“ — amiként Zula w s z k y írja.) *Büzhödt lapályokon* terem az ilyen *lelki burján*, amely az emberiség söpredékének *romlott légkörében* tenyészik. Csikósok káromkodása az ilyen „művészet“! „Tiszta, szemérmes“ szemek meg is botránkoznak azon a *cloákán*, amit a csápszéki költő elébük fest. „Petőfi azon meggyőződésben látszik lenni, hogy castis omnia casta...“ Hol van ettől az *aljas piszkosságtól* a lélek nemesítése, ami föladata lenne az *igaz nemzeti szellemű költészetnek?! —* kérdezi Császá r Ferenc, a fogyatékos esztétikai ízlésűek vezére (1845 aug. 16.). Mondhatta volna akár a Kéky Lajos szavaival is¹⁰⁾: „Mi szükség van arra, hogy erőnek erejével betyárossá mázoljuk magunkat Európa előtt?“

Ha elfogadjuk tehát az egykorú „jobboldali“ kritika itéletét: romlott légkörből nőtt ki a Petőfi költészete. Burján volt, amiként — a mai ókonzervatív kritika tükrében — Ady is lăpvirág a mocsáron. Petőfivel kapcsolatban így fogalmazták meg a tantételt: „A lilium a mocsárnövények közt — lilium marad ugyan — de a nemes kertész vagy kifogja irtani a rosszszagú, piszkos növényeket, vagy . . .“ stb. (Honderű 1846 okt. 27.).

A „tisztátalan szellem“¹¹⁾ ocsmány és aljas tárgyakat választ — mit is tehetne egyebet? — költői témául. Petőfi színdarabja — a *Tigris és hiéna* — „8 gazemberrel, 16 ördöggel, 5 földönfutóval, 20 kutya, eb, akasztófa, fattyú, ostoba fickó, szemtelen zshivánnyal“ kedveskedik az olvasónak, amihez még „49 legilletlenebb szitokszó“ járul. Ugyanaz a kifogás, ami ma is él a naturalizmussal szemben: a költő hunyjon szemet az élet rútságai fölött és csak a konvencionális, fehér-leányszobás szépet tárja elének . . . Evvel az esztétikai szirup-recepttel kár volna pörbe szállani. De a negyvenes évek finomlelei, konvencionális, sallangra áthítózó aestheticusai még pöröltek a *Hóhér kötele* költőjével: „Mi a Petőfi regényében csak azt halljuk, mint kiáltoz hozzánk a bűn és véték; csak az aljasságnak elfojtott nyöszörejut el hozzánk; és füleinket egy fenékgig elromlot erkölcs tan elnyomott aggályosóhajjai verik. hát teljesen nincsen-e társaságunknak semmi jelensége, fényoldala, erénye? Az egész ne lenne más, mint a legsötétebb — a legfeketebb vétkek tanyája?!“ (Honderű 1846 dec. 15.).

¹⁰⁾ V. ö. Irodalomtört. Közl. 1927: 136.

¹¹⁾ V. ö. Budapesti Hiradó 1847. márc. 11. 136.

Ime az egykorú kritika, amely szerint Petőfi irányát alig lehet másnak minősíteni, mint egy beteg fantázia eltévedésének és egy beteg lélek megnyilatkozásának, amely a világon semmi szépet, vonzót, enyhítőt, boldogítót nem lát és nem látta . . .

Petőfi tehát erkölcstelen, mert erkölcstelennek rajzolja a világot és jól érzi magát az önrájzolta „piszok és nyomor közt fetrengve“ (Honderű 1846 dec. 1.). Valóságos *erkölcsi sivatag* a Petőfi világa — írja a Honderű (1846 dec. 15.). Erre az erkölcsi homoksivatagra épült volna az a szilárd morál, aminek ablakaiból Ady világát erkölcsi sivatagnak és a haladás *betegének* bélyegzi a mai konzervativizmus? „Egyedül romlott, fásult lelkeknek szolgálhat táplálékul“ a nagy Népies Lángelme iránya, amelytől „undorral fordul el a költőilélek?“

Annyi tény, hogy az örökijúság és egészséges tetterő eszményképe a maga korában a *betegség* vádját is kénytelen volt eltűnri. Túrte Pulszky Ferencről (1847 máj. 2.), aki a „beteges hiúságot“ és „a világfájdalom divatos betegségét“ vetette szemére az élménykereső, korlátokat robbantó Költőnek. Túrte azt is, hogy Zerriffi (Honderű 1846 okt. 27.) az *érzékenység* apotheosisát lássa költeményeiben: ismét egy vád, amit oly gyakran hallunk a XX. század irodalmával kapcsolatban. Túrnie kellett, hogy a nagy Toldy Ferenc, a magyar irodalomtudomány eddig legnagyobb hősza, így „becsmérelje és ócsárolja“ őt az „erkölcsös“ irodalom piederstáljáról: „Minden, a mai világ erkölcsi csúcsán álló költő tiltakozni fog olly társ ellen, kinek nézete a tivornyát a költőiséggel azonosítja . . .“ (Budapesti Híradó 1845 márc. 4.). Ha manapság divatos dolog az irodalom egészségét félteni a modern irodalomtól; Petőfi korában is azt hitte az ósdi kritika, hogy az új irodalom nem egyéb, mint destrukció. A destrukció szimboluma pedig — ma már blasphemia kimondani is — a *Felhők* című ciklus, amit ma a csúcsára állítunk Petőfi költészetének. Erről a filozófiai líráról írta a fogyatékos esztétikus ízlés a következő bölcseséget: „Ezen Felhőkben tükrözik a *legújabb* magyar irodalom egész jellemé. Hasonlás, mely a legeslegbensőbbet szaggatja szét, tombolás és dühöngés, melly az irodalomtest egészségét pusztítja . . .“ (Honderű 1846 dec. 1.). Meghasonlott, szétszakadt az irodalomtest Petőfi föllépése óta!

Ez az irodalomtest a kritikus-kuruzslók prognózisa dacára is kiállotta a Petőfi-betegséget, sőt eljutott a közel-multig, amikor újabb lázbetegség szállotta meg. „Jött, fájdalom egy kor, amely szomjúhozta s ezért megértette Adyt“. Ennek a gyászos kornak szomorú és sajnálatraméltó költője lett volna Ady Endre, — hogy a *Budapesti Szemle* (1927, 205:327) szavaival fogalmazzuk meg az új diagnózist. Ez a diagnózis — fatális találkozás — ismét hasonlít ahhoz a fogalmazáshoz, amivel annak idején Petőfit háritotta el magától, a jóhiszeműen „hagyománymentő“ kritika márványkeble: a Petőfi „nagy, valóban szép tehetségében találjuk összpontosulva egész szétbomlását e fejlődésben levő — igazán szomorú korszaknak“ (Honderű 1846 okt. 20.).

Irodalmunknak amaz első gyászorszakában tehát Petőfi képviselte a bomlasztó, a destruktív elemet. Akkoriban a cinikus csapongást és a tekintélyek lábba tapodását nem kisebb nacionalista hős végezte, mint a Petőfi Társaság mai eszményképe, aki ellen az *óaradi maradi Koppantó Pálok*, a nagyképű *Ökörsemelek* és más álnevű kritikusok egész sáskahada gúnyhadjáratot indított. Ezek a

maradiak természetesen arroganciával és tekintélyrombolással vádolták Petőfit: „Igen szép dolog az önértzet és férfias büszkeség: de illy hetvenkedés, éretlenség, féktelen szerénységtelenség, sőt... már ez mégis sok. P. szépen halad a kegyeletekben. A koszorús Garayn kezdé, más érdemeseken folytatja packázásait, remélhetni, hogy majd Vörösmartyn végzendi.¹²⁾ S mi az oka, hogy a kegyeletek illy lábbal tapodását összetett kézzel elnézi az egyetemes journalistica? Szomorú dolog, s gyalázat, hogy ily önbőrükben nem férők által ekkép sértegettetni engedjük kortársainkat... Valóban a magyar irodalom történetírója nem a legkedvezőbb rajzát kell, hogy adja egykor a testületi szellemnek, melly — fájdalom, a magyar írókörben teljesen hiányzani látszik; szomorú képet kellend adnia a kegyeletről, mellyel költői érdemek iránt viseltetik a jelen nemzedék, melly legtiszteltebb neveire sárt enged dobogni egy egyéntől, ki nem méltó, hogy megoldja saruit ama férfiaknak...“ Ez az egyén, aki a kettészakadt irodalomnak báloldalán „vickándozva“ az „érdem és köztisztelet“ ellen harcol: Petőfi Sándor, sok mai tekintélynek egyedüli jogforrása. Ezzel a Petőfivel szemben még Pulszky Ferenc is szükségesnek látta a megrovást, hogy „sárral dobálja azon tárgyakat és személyeket, melyekről kegyelettel szoktunk szólni“ (Szépirodalmi Szemle 1847 máj. 9.).

*

Ennyi talán elég is annak dokumentálására, hogy az egykorú kritika minő ferde megvilágításban láthatja egy lángész erkölcsiségét. A konvencionális morál bírói vád alá helyezte a legszemélytelenebb írónak, Flaubertnek regényét, a *Madame Bovary*-t és a konvencionális morál még haragosabban szisszen föl, ha egy individualista, törvénybontó és törvényhozó zsenivel találja magát szemközt.

Ady erkölcsiségére lehet követ dobni. De azok dobják rá az első követ, akik nem állanak a Petőfi forradalmi moráljának alapján.

3. HAZA.

A XX. századeleji rothasztó szellemi áramlatot — mely az irodalomban a *nemzeti iránytól való elszakadást* s az erkölcsi érzék rettentő meglazulását eredményezte — bizonyára nem egyedül Ady Endre támasztotta. De az ezen áramlat erősítésén munkálkodók alkalmas médiumot találtak Adyban arra, hogy ő a maga költészetét a bomlasztó miazmák termelésére fordítsa, Ady neve és poézise így lett *vörös zászlóvá* egy lelkiismeretlen, léha *nemzetközi* színezetű társaság kezében, s ezért nevezetik az irodalmi *destrukció* ma is adyzmusnak.

S z á s z K á r o l y.

A fentírt súlyos szavak nem azon a nevezetes ülésen hangzottak el, amikor a történelmi Magyarország utolsó képviselőháza szótlanul, tiltakozás nélkül, erőszakot nem panaszolva, kimondta sajátmagának megszűnését. Azokban a Károlyi-féle időkben a Milota y Istvánék folyóirata, az *Uj Nemzedék* merészelt hangos szóval küzdeni a történelmi Magyarország eszményeiért és a vörös destrukció ellen. Ez a harcos folyóirat Ady mellett állott . . .

¹²⁾ A Honderűnek (1845. júl. 29.) ez a jóslata be is következett.

Azóta többszörösen megfogalmazták a *nemzetiellenesség* vádját Adyval szemben. Legutóbb a *Budapesti Szemle* (1927, 205:472) Petőfivel hozta kapcsolatba az Ady „nemzetiellenességét” megrovó harcot: szerintük Petőfi korában az idegenszerű kozmopolitizmus gáncsoskodott a magyaros zseni ellen, ma pedig — épen megfordítva — a kozmopolita költőt akarja magyarosabb vágányra terelni a nemzeti szellemű kritika.

Ha ez a tétel igaz, akkor — a fentiek alapján már mondhatjuk: — *Petőfi korában a Kisfaludy Társaság képviselte a destrukciót*, a nemzeti eszményektől elhajló bűnös irányzatot; akkor Erdélyi János, Toldy Ferenc, Henszlmann Imre, Pulszky Ferenc és Greguss Ágost voltak az idegen szellemű gyászmagyarok, akik mindenáron a magyartalanság konkolyával akarták kipusztítani a Petőfi-féle igaz-magyar költészetnek tiszta búzáját . . .

Mielőtt ebben a kérdésben döntenénk, jobb lesz ismét megnézni a konkrét vádak, amik *Petőfi magyarság ellen* elhangzottak. Lehet, hogy a vádak ismeretével *ad absurdum* be is bizonyítottuk, hogy mennyire nem igaz az így beállított Petőfi—Ady-párhuzam.

Két csoportra oszlanak ezek az újabb vádak. Egy szelídebb csoport csupán az *idegenszerűséget* pellengérezi a sújtásos-magyar Lángészben. A másik csoport meg egyenesen a *haza ellenségének* bélyegzi Petőfit.

Ki kerül ki győztesen ebből a szörnyűséges pörből? A vádlók, akik — akkor is, ma is — a Kisfaludy nevére esküsznek? A vádlott Petőfi vagy a vádlott Ady? Vagy mindkét vádlott, hogy a poroszlók mellől egyenesen a költészet és a magyarság Pantheonjába költözzenek?

a) *Idegenszerűség.*

Azt szokták mondani, — azok, akik nem szánták rá magukat, hogy benne éljenek Ady világában — hogy Ady Endre nem is eredeti költő. Kár a dolgot komolyan venni! Ez a legkényelmesebb megkerülése a súlyos nemzeti problémának. Ilyen struccpolitikára, opportunistá szemhunyasra — sajnos — többen kaphatók voltak. Ady-kérdés nincs. Disztingvált literátorok között nem is illik beszélni róla. Jer Osszián, oskolában tanult énekeddel . . .

Angyal Dávid (*Budapesti Szemle* 1913) mondotta ki először tudományosan, hogy Ady „költészetének tartalma is majdnem programmszerűleg ki van fejezve Baudelaireban”. Vértesy Jenő (*Irodalomtörténet* 1914) addig nem is akart hozzászólni Adyhoz, amíg az eredetiség kérdése tisztázva nincs. Nem párbajképes az olyan költő, akinek elintézetlen plágium-ügyei vannak . . . Mintha bizony a zseni arra várna, hogy kimutaszuk, mit honnan vett: nem várhat erre, mert a lelkes olvasók rajongása továbbragadja őt, merészebb horizontok felé. Mintha Petőfit a maga korában agyon lehetett volna ütni azzal, hogy Béranger-utánzó. Ady is, Petőfi is, messze föléje nőttek állítólagos mintáiknak. Ne keressünk Holinshedgyökereket, ha shakespearei virágokban gyönyörködhetünk.

Nem meglepő, hogy az Ökörszemek — a „Petőfy-lázban dühöngők” megfélemezésére — olyan példákat idézettek, amik „Petőfy (*sic*) eredetiségét méltán kétségbe hozzák” (Honderű 1847 júl. 27.). Petőfi heineizmusa, Béranger-kultusza természetesen hamar szemet szűrt. De Pulszky Ferenc egyenesen a *németség* bélyegét süti a németység legnagyobb magyar gyűlöljére . . . Petőfi „német módra philosophálásnak indult” — mondja Pulszky Ferenc (*Szépírodalmi*

"Szemle 1847, máj. 2.). Ki itt az idegen, a magyartalan? Petőfi, akit „német ábránd száll meg?“ Vagy a túlbuzgó kritikus, aki félti az állítólagos ősi filozófia-hiányt költészetünkben? A lelkes Pulszky Ferenc, aki népmondák, népszokások gyűjtését szorgalmazta és aki maga is gyűjtött néphagyományokat?¹³⁾ A *Budapesti Szemlére* bízom a probléma eldöntését, megtoldva azzal a kérdéssel, hogy miért gúnyolódik Greguss Ágost Petőfi Páris-rajongása, képzelt párisi utazása fölött (1847, aug. 12.) . . .

Annyi tény, hogy Petőfi *magyarságát* bizonyítgatni kellett a negyvenes években, mint manapság az Adyét. B. Eötvös József — valamennyi akkori kritikus között a leginkább „európai“ és a legkevésbé „magyaros“ — még jónak látta polemizálni a Petőfi magyarságát tagadókkal: „ . . . bátran merem állítani, ez egész kötetben nincs egy dal, melly ne lenne kezdettől végig *magyar*, gondolatában, érzéseiben, minden szavában, a költőnek hibái s tökélyei mintegy nemzetiségünk kifolyásának látszanak . . .“ (Pesti Hírlap 1847, máj. 14.). Erkölcsi bátorság kellett hozzá, hogy valaki a Kisfaludy Társasággal szemben Petőfi mellé álljon . . . „Petőfy, a legmagyarabb költő . . .“ — hirdeti a Jelenkor még 1847-ben is (okt. 7.).

De azért a kicsinyeskedő kritika szívesen rovogatta a Petőfi *magyartalan kifejezéseit*, elismerve, hogy „Petőfi Sándor úr költeményei által a nemzeti ség kívánatainak meglehetősen, kielégítőleg megfelelt“ (Hírnök 1845, febr. 28.). Szeberényi Lajos kritikai noteszában kétharmadra osztályoztatott a leglángolóbb magyar lobogás. Az Életképek „egészséges hallású magyar embere“ megütközött Petőfi *németes* „Kling-klang“-ján (1845, máj. 31.). Császár Ferenc azután megadja a kegyelemdőfést az eltévelyedett költőnek: „Az ég ne adja, hogy az ősi magyar jellem ilyenekben akarja magát visszatükrözni, ne adja soha, hogy Árpád nemzetének ép lelke ilyenekben tudjon műélvet, műgyönyört találni!“ (Irodalmi Ör 1845, aug. 16.).

Miről van itt szó? Paradoxonnak látszik, de úgy van, hogy a Petőfi népiessége — akárcsak az Ady erőteljesebb, nem-szaloni magyarsága — idegenül hatott a magakorában. Egy új művészeti stílusban fölismerni a nemzeti elemet: nem magától értetődő dolog. A legjóhízeműbb sovíniszta is tévedhet: ős magyarnak veszi a konvencionális modort és megütközik az új dalok új furcsaságain . . . Így következik azután, hogy az új lírikus a külföldieskedő benyomást kelti és „a néptől kölcsönzött sajátságainak dacára — mint *idegen* áll népének közepette“ (Honderű 1846, okt. 20.). Mondjuk, hogy a költészet végcélja — így hitték a negyvenes években — a *néplélek* meghódítása. Ez a néplélek azonban nagyon nehezen hódítható meg. „Legjelesebb költőink, kik tagadhatalanul nemzeti irányban dolgoztak, sem tudnak egészben átmenni a nép életébe“ — írta Medgyes Lajos az Életképekben (1846, okt. 31.).

Különös, de Petőfi mellett nem a „rozsda-marta“, ősi, falusi nemesség állott, — amint a *Budapesti Szemle* szeretné látni — hanem épen a városi, a haladó magyarság. A népiesség művészi jelentőségét az emelkedett szellemek fogják föl leghamarább. A szarvasi birtokos-magyar még 1847-ben is rabelais-i röhejjel fogadja Petőfi költészetét. Akik pedig síkra szállanak érte, azok „európai“ magyarságúak: a *Karlsruzi* írója, akit nehezen lehetne a B. Sz. említette *Zsupra agnő*-től,

¹³⁾ V. ö. Horváth János, *A m. irodalmi népiesség*. 1928: 256.

vagy Mátyási József szüreti kolbász-verseitől származtatni; a francia romantikán nevelkedett Jókai; a *Külföldi Színjátékok* Döbrentéje; a népiességnél szélesebb skálájú Vörösmarty; a szonettköltő és „egyetemes emberi“ Szemeré Pál. Ezzel szemben ott áll a Kisfaludy Társaság hűvössége, az Akadémia idegenkedése. Erre a két alapvető magyar intézményre akarná a *Budapesti Szemle* rásütni az *idegenszerűség*, a kozmopolititás bélyegét? Azért, mert nem fogadták be tagjaik közé a „népies“ Petőfit?

A kérdés nyitja nem abban van, hogy százalékoljuk a magyarság fokát. Valamennyien lehettek száz százalékgig magyarok: a Petőfi ellenségei és a barátai, a „magyarosak“ és az „idegenszerűek“ egyaránt.

De ideje már, hogy a *népiességet* leszállítsuk arról az illuzió-emelte piedesztálról, amelyen — a *Budapesti Szemle* fölfogása szerint — uralkodik a magyarság összes többi formái és megnyilatkozásai fölött.

Beszélgünk egyszer már a *magyarság „nyugatos“ hagyományairól is.*

*

Horváth János nemrég megjelent munkájában¹⁴⁾ most már tisztán áll előttünk az irodalmi népiesség mozgalmanak hatalmasan dagadó folyama, amely a negyvenes-ötvenes években irodalmunknak szinte már egész hajóhadát, hőmpolygét. Senkinek sem lehet joga lekicsinyelni ezt a meleg áramot, amely irodalmunkat a klasszikus tökéletesség szigetére elvitte.

De ne feledkezzünk meg két mozzanatról. Az egyik az, hogy ez a „tösgyökeres“, „ösi“ népiesség maga is sok inspirációt kapott nyugatról. A másik mozzanat: a magyar multnak szintén nem-kicsinylendő értékei azok a jelenségek, amik ezzel a népies áramlattal szemben működtek a magyarság javára.

Kell-e más példára is hivatkoznunk, ha Szent István nevét említjük? Az első nagy *nyugatos* magyarét, aki szembeszállott nemzeti hagyománnyal, faji ös-ösztönökkel, mindennel, amit a magyar előidők szentnek és nagynak tartottak, hogy tűzzel és vassal érvényt szerezzen egy népszerűtlen és népietlen, nálunk gyökértelen és idegen gondolatnak: a keresztény erkölcsiségnek és kulturának. Letépte nemzeti bélyegünket: a pogányságot és elődeinek köntösét idegennel cserélte föl. Mit gondolhatott az a volgamenti lovas, — akiben ma a nomád magyarság szimbolumát látjuk — ha eljutott Árpád új hazájába, a nyugati kereszténységről? Bizonyára azt, hogy őrizkednünk kell ettől a kulturális mételytől, a magyarság örök ellenségétől. És Szent István ezt a mételyt hozta közénk a Koppányok kiirtására, akik ragaszkodtak vértanúságig a korszerűtlen nemzeti hagyományokhoz, akik kútfőknél régi „népies“ szövegeket imádkoztak és apáik primitív mondáit énekeltek . . . A magyar lelkiség legnagyobb forradalma volt ez: kilenc század épült az ország új talapkövére. És Szent István — a legnagyobb alkotó — jelenti ma a legszilárdabb és legszentebb hagyományunkat. De mivé lettünk volna, ha Szent István nyugatosságával szemben győz a keleti népiesség? Gerevich Tibor írja a magyar kultúra nyugati orientációjáról: „A magyar művészetben is jelentkező külföldi hatások nemzetünk kulturfogékonyságáról, művészi tehetségének friss felfogó képességéről a magyar művészet európai bekapcsolódásáról tesznek hízelgő tanulságot. Ha nem így lett volna, sárral tapasztott cserényekben laknánk és rögtönzött, ácsolt facsarnokokban, vagy lófarkot lengető kopjás sátrakban dicsérnők a *magyarok Istenét*“.¹⁵⁾

¹⁴⁾ *A m. irodalmi népiesség*, Bp. 1927.

¹⁵⁾ *Magyar Szemle* 1927: 251.

Rontott, mert építeni akart a magyarság nem egy herosza. Mátyás a fölírísülésre érett középkori szellemet pogány-klasszikus és olasz importtal gazdagítja. A reformációt tudós külföldjárók vitték a nép közé. Balassi humanista, nem naiv-népies, amint a köztudat tartja. Bessenyei a nemzeti irodalom megújulását nem arra keresi, amerre a „magyaros“ iskola. Ki mondaná ezt a voltairinust idegennek, nemzetietlennek, a nemzet örlelkét tapodónak? Az ember és polgár Csokonait sem lehet pusztán a népiességgel megmagyarázni. Kazinczy, aki régiséget és újságot, magyarságot és idegenséget egyforma liberalizmussal kevert palettájára, aki harcolt a „messze vitt purizmus“ ellen és lényében tagadása volt a népiességnek: kufsteini várfogságot szenvedett azért a nemzeti tettéért, hogy idegen szellemmel akarta fölszerkenteni a hagyományaiban szunnyadó országot... A legnagyobb magyar nemcsak hogy népies irányú nem volt, hanem magyarul sem tudott tökéletesen. Eötvös demokrata volt, de kulturában és művészetében nyugatos. Kossuth a nyugati demokráciáért harcolt. Petőfi sem rögzíthető pusztán a Gyöngyösy—Gvadányi-féle hagyományhoz. Nyugati reminiscenciáinak adatait épen Horváth János állította össze.¹⁶⁾ A *Szeptember végén* jelzi talán a csúcspontját az ő költészetének: ez sem „népies“ vers, formában meg épen a „jövvény versidom“ gyors szekerén gördül.

Nem egészen dicstelen előzmények után juthatni el Ady nyugatosságához... Mondhatjuk-e azt, hogy csak a népiesek, a „magyaros“ hagyományhoz ragaszkodók képviselik az igaz magyarságot, az „idegenszerűek“ pedig a „destrukció“ lovagjai? Széchenyi szavaival felelhetünk: ne gondoljuk, hogy nemzetünk „keleti zománca mindjárt megpattan, ha nemesebb, delibb, fellengősebb s tán csak szokatlan mintákban alakítatik s némely, még kopár vidéke *dél* és *nyugat* mosolygó virányaival, vidító s lelkesítő csemetéivel gazdagítatik!“

Bevallom, hogy én nem a derék magyar parasztban látom a magyarság jövőbeli eszményképét és egyetlen ideálját. Nem mondom Petőfivel, hogy a népnek uralomra kell jutnia az irodalomban. Sehol a világon nem állana meg ma már ez a fickó, csak minálunk, egy rosszul értelmezett negélyes hagyomány alapján. Mintha még mindig benne élnénk a mult századi rousseauizmusban: kritikusaink egy-része még mindig hajlandó a pálmát annak a kiháló iránynak nyújtani, amely Homér-Arany János asztalának morzsáiból él és „korának érzeménye“ helyett egy csinált anachronisztikus világ primitív lelkiségébe stilizálja magát. Petőfi, Arany János becsülettel kiharcolták a maguk világnézetének, művészi életszemléletüknek diadalát, De ők a János vitézben, Piroskában, a családi kör alakjában ércnél maradandóbb szobrokat állítottak a magyarság örök Pantheonjába. A maguk korában ők jelentették a korszellem legtökéletesebb kifejeződését. Ezek a pseudo-népiesek azonban a rádió és repülőgép korában — amikor a paraszt telefont használ és autóbuszon jár a tanyára — még mindig a naiv bájt, a guzsaly mellett ülő romantikus nő-ideált éneklék, a spiritualizmust kizáró érzelem-kultuszt, a falusi lak olajnyomatszerű, konvencionális boldogságát, a szentimentális természetrajongást, a szép Kiskunság idilljeit, az egyszerű szív gerjedelmét, ami mind összevéve még nem volna baj, ha az egyszerű szív nera a minisztériumi akták nyelvén mondaná el gerjedelmét és ha a legalaposabb prózaiságot és a józan realizmust, a hamis utánczást össze nem tévesztené az író a költészet örökké újat teremtő stílusával. Ha Petőfi élne, úgy nézne ezekre a kései után-

¹⁶⁾ *Petőfi Sándor*, Bp. 1922: 511.

zókra, mint ahogy annak idején szelíd humorral emlékezett öséről, a régi jó Gvadányiról.

Nem maradhat örökké és egyetlen ideál a népművészet naiv bája. Amint a falusi nép nagy rezervoírjából kulturában kiemelkedő középosztály nem jelent „bűnös“ fejlődést, „dekadens“ elvárosiasodást: úgy a népművészet is csak időnkénti fölfrissülés adója lehet. Nem végcél, de még kiindulópont is csak ritkán, hanem ősi talaj, amelynek szunnyadó bázisán a még öntudatlan alapok nyugosznak. De az alapkő nem csúcsíves dóm. Könnyű lenne kimutatni, hogy a Petőfi—Arany-féle úgynevezett népiességben meddig ér a nemes humusz és hol kezdődik a magasba lendülő pillér. De az új szenvelgő népiesség, az öröknek tartott népiesség: programmszerűleg a „földön jár“ és óvakodik attól, hogy a „magosba törjön“.¹⁷⁾

Ami mármost ennek az öröknek hitt népiességnek az értékelését illeti: csak arról lehet szó, hogy egy irodalmi mozgalommal állunk szemben, amely keletkezett, virágzott és elenyészett. A franciáknál — ahol a nemzet eszménye mindig a *ville lumière* volt — alig érintette ez a tendencia az irodalom stílusát. A természethez visszatérő Rousseau nem népies író és a harmadrangú Béranger is csak életének egyik korszakában az. A németeknél: Goethe és Heine sokarcú szerepeinek csak egyike a népiesség. Egyedül nálunk jelent nemzeti klasszicizmust, aminek mély okai vannak és amit csak hódolattal vehetünk tudomásul. De Nyugaton már a „nép“ is jóformán kiveszett — Anglia és Amerika világhatalmának megrendülése nélkül — és mennél keletebbre megyünk, Ázsia felé, annál jobban látjuk egybeolvadni a népiességet a nemzeti eszménnyel, annál inkább találunk ma is „kollektív kulturát“, a közelmúlt bolsevista ideálját.

Az európai népkulturáról pedig ma az a tudományos fölfogás, hogy a nép recipiál, nem pedig kezdeményez; nem új kulturát teremt, hanem a felsőbb rétegeknek régi kulturáját konzerválja a maga módján. Amint a népviselet egy régebbi kora arisztokratának ruha-stílusát őrzi, úgy kerül le a felsőbb rétegek irodalmisága is idővel a nép közé. Homerost ma *népköltőnek* tartjuk, pedig bizonyára hosszú irodalmi fejlődés előzi meg és őt magát bizonyára nagy kulturabeli nivókülönbség választotta el a köznép átlagától. A téves értelmezés onnan van — és ez is a romantika számlájára írandó — hogy a modern európai kultúra már népi foknak érzi az egykori műköltészetet és a távolság miatt elenyészőnek tartja az ókori költő és hallgatósága közötti nivókülönbséget. A „népmeséket“ a középkor vagy a Kelet névtelen műköltői teremtették. Nem lehetetlen, hogy Ady versei valamikor a nép ajkára kerülnek, oly módon, ahogy a Balassi verseit kéziratok gyűjtemények levítették a „kurucköltészet“ iratlan irodalmába.

Más értékelést nyer a népiesség mozgalma akkor is, ha rámutatunk arra az ismeretes tényre,¹⁸⁾ hogy irodalmunk népiessé válása maga is idegenből átültetett és csak később asszimilált program. Fölösleges volna ezt itt bővebben dokumentálni. Annyi tény, hogy a népiesség maga is egyike a nyugatos magyarság hagyományainak . . . Elméletben és gyakorlatban Herder volt ennek az európai — főleg germán-angol-osztrák-magyar — mozgalomnak a kezdeményezője és agitátora. Műköltők és esztétikusok mesterséges irodalompolitikája tette lehetővé, hogy az európai irodalom fölfrissülést merítsen a *népinek hitt költészet-*

¹⁷⁾ V. ö. Szász Károly önjellemzését: *A szabadfalvi pap leánya*, 1927: 116.

¹⁸⁾ V. ö. Pukánszky Béla, *Herder hazánkban*, Bp. 1918.

ből — Biblia, Homeros, Ossian, népballada — amely azonban nem más, mint egy régebbi foka a művelt irodalmiságnak.

Távol áll tőlem, hogy megtagadjam a magyar népiesség magyar és népi gyökereit. De amint a népies *jus* szó a római jogtudományra vezethető vissza, anélkül, hogy ezzel veszítene magyarságából és népiességéből, úgy az irodalomtörténeti tények konstatálás sem jelentheti a magyarság évezre-des asszimiláló és továbbfejlesztő erejének tagadását. A magyar humusz öserejét és a magyar tájkép specifikumát nem tagadom, ha rámutatok arra, hogy éppen a legjellegzetesebb növények — a burgonya, a tengeri, az akác, a dohány — alig négyszázéves importok ezen a csodálatos talajon.

Adjuk meg a népiességnek is, ami a népiességé, de ne bélyegezzük Petőfivel szemben „idegenszerű“-nek, kevésbé „magyar“-nak azokat a törekvéseket, amik nem-népies irányban akartak kultúrát teremteni Árpád—Szent István földjén.

*

De nézzük tovább a Petőfi magyarsága elleni vádakat: azokat, amelyek már nem csupán idegenszerűségről szólnak, hanem egyenesen hazaárulónak bélyegzik a legnagyobb magyar nacionalista költőt.

b) A haza ellensége.

Petőfi költészetét éppúgy máglyára kívánták politikai okokból, mint ma az Adyét. Veszedelmes radikalizmust láttak a magyar nacionalizmus új megfogalmazójában, aki végromlásba sodorja a nemzetet . . . Eleinte csak a nemzeti szellem hiányát kifogásolják Petőfiben, később aztán egyenesen hazaárulónak bélyegzik őt.

Szeberényi Lajos volt az első, aki Petőfit — az „ügyes kezdőt“ — ilyen kétes értékű dícsérettel védelmezte: „Petőfi Sándor úr költeményeinek nagyobb részét nemzeti szellem lengi át...“ (Hirnök 1845, febr. 25.). Császár Ferenc már konkrétan is megfogalmazza a vádat (i. h.), Szemere Miklós pedig ellenverset írt a *Régi jó Gvadányi*-ról, amelyben a népiesség őse megtagadja a magyarhangon szóló, de még nem eléggé magyar Petőfit:

Kár, hogy némely ember nyeregbe ültetett,
 Mi még a mezőre küldenénk ki téged.
 Vitéz Mihály bátyád, kulacsának szája
 Sincs nyitva, mint véled, még a te számodra.
 Jó magyar borából tán meg se kínálna,
 Ha tévelygő lelked e tájra fordulna . . .

(Honderű 1845, aug. 26.)

Ez a rossz magyarságban tévelygő lélek Petőfi volt, aki a B. Sz. szerint csak az idegen szelleműek nem értettek meg. Jelen esetben az „idegen“ szellemet egy Szemere de genere Huba képviseli, a volt pataki deák, a híres ellenzéki politikus, Kossuth barátja, később a szabadságharc katonája, az abszolutizmus foglya, kisleludysta és akadémikus, stb., stb. Quod est absurdum.

Nagy Ignác pedig — Petőfi ellen írt pasquillusában (1845, okt. 9.) — így beszélte Berzsenyit: „ . . . ezen *átlirányt* a nemzeti költészetnek csakugyan nem mindennapi elme adhatá . . . nyerseségekben eredetiséget, vagy éppen magyarságot keresni, a költészet és nemzetiség szelleme ellen elkövetett

és soha meg nem bocsátható bűnnek kell nyilvánítani!...“ Humorosan hat ma már az is, hogy az *Irodalmi Ór* komolyan védi Petőfit, a „valóban nemzeti jellemű költőt“, az ilyen vádakkal szemben és magyaráztatja, hogy „nemcsak Lamartine és Dante a költő, hanem Béranger és Heine is az. Igenis!“ (1846, márc. 14.). Ugy hat ez, mintha valaki manapság — Ady védelmére — magyarázgatná, hogy nemcsak Béranger és Heine a költő (ez a kettő ugyanis az Arany-epigonok eszményképe), hanem Baudelaire és Verlaine is az. Igenis!

Zerffi aztán egyenesen a hazafiságot hozza szóba Petőfivel kapcsolatban. Szembeállítja őt Béranger-val, akinek hazafisága ildomos és célhoz jutó, míg Petőfi csak átkozódni tud és káromkodni, amire senkisé hallgat (1846, okt. 27.).

Mennél jobban közeledünk a radikalizmus forradalmához, annál élesebbek a Petőfi-ellenes hangok. Az erdélyi országgyűlésen Udvarhelyszék követé a maradi magyar nemes társadalmat a költő meghazudtolására buzdítja (Erdélyi Híradó, 1847, aug. 29.). Nem mondja ki, de kivehető a szavaiból, hogy Petőfi verse alkalmas arra, hogy a *külföld* kedvezőtlen ítéletét formáljon rólunk. Talán az akkori Goga Octaviánok, — akiknek sokkal könnyebb lett volna a munkájuk, ha Petőfi nem rázza föl kiméretlen ostorával a maradi magyarságot.

A maradi *Honderű* persze gúnyolódik a nemzetébresztő fölött és sajnálja a népet, amelynek *ilyen* hű hazafija, *ilyen* Messiása van (1847, nov. 2.). Mert egyedül a *Honderű* körében lelhető föl a „józanon buzgó hazafiság!“ Hiszen Petőfi ez a „derék hazafi — nem ismeri hazáját“, mert azt hiszi, hogy Magyarhonban zsarnokság uralkodik! (1847, nov. 2.). Id. gr. Teleky József — ha nem csalódom, azonos azzal a „külföldieskedő“, „idegenszerű“ mágnással, aki az Akadémia könyvtárát megalapította, a magyar nyelvtudományt istápolta és a Hunyadiak korának történetét megírta — hazafias kötelességének tartotta levelével az *új Magyarországnak* által megtámadott *Honderűnek* segítségére sietni: „... Zerffi hatalmas ostorozója a bitangoknak, kik kezdetében szépen virulni indult irodalmunkat mondhatni erőszakosan összeszennyezni indultak... De győzni fog még végtére is a nemes ügy; a jó ügy, mit is nemzetiségünk érdekében annyira óhajtok“. A nemzet veszedelmét íme abban látja a „köztiszteltben álló nagymíveltségű honfi“ — hogy elbuknak a hatalmas Zerffiek és győzni talál a „szennyező“ petőfizmus.

A *Honderűnek* ez a fölfogása nyilván a „kottériák“ pártköltőjévé akarja korlátozni Petőfit (1846, nov. 10.): a *nemzet* költőjévé csak hősi halála és Gyulai Pál szívós kritikai propagandája, Arany uralomrajutása avatja. Egyelőre még kétségbevonja a maradi kritika, hogy hangjai „a nemzet lelkére pattannak“ (1846, dec. 1.). Ezt a véleményt oltják be az ifjúság lelkébe is: a miskolci „ref. lyc. bölcsészeti osztályából többen“ üdvözlük a *Honderűt*: „... mivé lőn édes hazánk, ifjú Magyarországgá...“ (1847, nov. 16.).

Petőfi meg is maradt mindvégig baloldaliságában. A *Nemzeti Ujság* így adja okát az ő hivatalos mellőztetésének: „... ha az írók kiválogatását a magyar tudós társaságra bízónk, tapasztalni fognánk: hogy ez egyikét országosan elismert és becsült, legnépszerűbb költőinknek erősen őrizkednék kegyeibe fölvenni, ellenben beültetné az irodalmat olly egyéniségekkel...“ (1848, jan. 23.). Az Akadémia tartózkodása Petőfivel szemben: ismét nem a *B. Sz. receptje* szerint magyarázandó; nem „idegen ízlésű“ volt az Akadémia, hanem konzervatív magyar ízlése — akkor még nem tudott szívvel-lélekkel az újító mellé állani. De később épen az Akadémia kebeléből indult ki a mozgalom Petőfi „hivatalos“ elismerésére.

Érthető az idegenkedés is a „radicalis szellemű és lánglelkű“ költővel szemben (v. ö. Pesti Divatlap 1848, ápr. 1.). Hiszen sokan voltak, — nem épen a legrosszabb magyarok — akik a nemzet boldogulását nem a márciusi irányban keresték. A régi jó táblabírák gondolkozását találóan jellemzi a Petőfi-párti *Pesti Divatlap* helyzet-verse (*Egy táblabíró keserve az ősi szabadság sírján*, 1848, ápr. 22.), amely ilyen gúnyoros sirámot ad a Petőfi ellenségeinek szájába:

Hajld meg keservemet, szerelmes istenem!
Magyar szabadságunk bukását könnyezem . . .
Ökölnyi nagyságban peregnék könnyeim,
Szabad hazában nőtt szakállam fürtein.

Ki hitte volna azt, hogy egy illy nemzetet,
Nehány eszeveszett majd orránál vezet?

Egypár írógyerek: Petőfi s társai,

Hajduböszörményből (ápr. 23.) meg is érkezett az első csatakiáltás a politikus-forradalmár ellen:

. . . bár mit mond az *éretlen* Petőfi,
Él fölöttünk szeretett király.

Lesz-e nemzet-őrsereg honunkban
Mely a hűtelent fogadja bé? .
Ezt, ki hon- s királynak, béke s csendnek
Óreül eskütt, s már megtöré!!
Süss gyalázat bélyeget arcára,
Polgártárs! ki eddig hú valál,
Ah! ne hallgass áruló szavára,
S mondd-sza vélünk: éljen a király!

Aláírva: Mező Dániel nemzetőr s társai. Ezek a Mező Dánielek *honátokkal* sújtják a *szemtelen*, aki „gyűlöli a hont“, amíg nemzete meg nem kondítja fölötte a lélekharangot . . . A józanabb politika csak ennyit mond — *Vörösmarty* szavaival (szept. 10.) —: „Ő engem vétkes politikusnak tart, én őt *igen gyarlónak s könnyelműnek*“.

Ismeretesek azok a félre nem érthető célzások, amelyek szemére vetették Petőfinek, hogy versírás helyett mért nem indul azonnal a harctérre. Ezek a rossz indulatú támadások nagyrészből okai annak, hogy Petőfit huszonhatéves korában elvesztette, az ország. Az érzékeny és épen magyarságára büszke költőt szinte belekényszerítették a hősi halálba . . . az otthonmaradt maradi újságírók. Mert a suttgó vádaskodás a Petőfi aeolháróján tízszeres erővel zengett: „a Kárpátoktól az Adriáig elvetemült hazaárulónak kiabáltak magyar testvéreim . . .“ (Szept. 18.).

Ez a megérzés valóra is vált. A *Figyelmező* a „herostratusi hősök“ sorozatában említi Tánacsicot, Kossuthot, Petőfit (1849, febr. 2.). A nemzet „elindult vesztébe egy Petőfi . . . Kossuth . . . szavaira!“ (Febr. 24.). Petőfi bűne: „i g y e-

kezett értéktelen versei által a legveszélyesebb útra vezetni a másképp jámbor magyar népet". Kénytelen vagyok idézni e förmedvény kulminációját: „Ezek — az frásbéli izgatók — összesen előbb-utóbb hurokra kerülnek . . . Petőfi névszerint, cikornyás szavakkal magasztalta egekig Martinovics mártírságát . . . kinek ő cimboráival együtt emléket kívánt emeltetni. Vigyázzon, nehogy talán éppen azon emlék díszítse a jeles költő sírját is“.

*

Fáj, ennyi gonoszság milieujében látni a magyarság örökifjú Hősét. Fáj idézni az ő glóriás emlékét, ha a történelmi igazság a töviskoronát is megvilágítja. Még jobban fáj arra gondolni, hogy az újító Lángész csak a tragikus üldözöttség és a sorsharag csapásai alatt növekedhetik hérosszá.

De kár szavakat keresni, ha Adyból idézhetünk:

Sósabbak itt a könnyek
S a fájdalmak is mások.
Ezerszer Messiások
A magyar Messiások.

(A *Vér és arany*-ból.)

* *

*

Most már megmondhatjuk, mi derül ki a Petőfi—Ady párhuzamból.

Kiderül mindenekelőtt az, hogy a merész stílusforradalmár ellen a régibb irodalmon nevelkedett kritika a *jóizlés* nevében indít hadjáratot. Az új forma eleinte „érthetetlen“, majd gúny és szidalom tárgya. Az újító tehetségét nem akarják elismerni és a heves ellenzők visszatetszőnek tartják a lelkes követők zaját.

A „pártköltőt“ azonban nem lehet elnémitani. Az üldözés csak tudatosabbá teszi a saját küldetésében való hitét. Ekkor az „ősdi“ kritika már a „tehetséges, de *erkölcstelen*“ jelszó álláspontjára helyezkedik. Itt könnyű a harc az irodalom tárgykörének naturalista irányú kiszélesítése ellen: az író ne az élet sötét motívumait keresse, hanem ábrázolja a „szép“-et, a tiszta és nemes ideálokat, bűnös Magdolnák helyett az örök női eszményt . . . Szendéné Dárday Olga, B. Büttner Lina, Szedlacsekne Fehér Emese, Lányok Lapja, Marlitt, Courts-Mahler. (Szükség van fehér leányszobára, de a leányszoba álmaival nem lehet törököt úzni, abszolútizmus ellen küzdeni. A férfiak irodalmának is megvan a maga erkölce.)

Mikor már mindez nem használ, az ósdi kritika végre ráeszmél, hogy az irodalmi baloldalnak immár hatalmas táborától *világnézeti* különbségek választják el. Míg ők konzerválni akarják a tegnapi eszményeket, igaz kétségbeeséssel látják, hogy a Lángész egy új magyarságért küzd: vesztébe rohan vele az ország. Ők, a régiiek az igazi magyarok; a Forradalmár hívei eltértek az ősi nemzeti érzéstől, hazájuk ellen fordulnak és a nagy tragédia elkerülhetetlen. Most már nem beszél a kritika ritmusról, rimről, homályról, rútról, idegenszerű stílusról: csak a radikális politikust látják a költőben.

A Költő halála hamarabb bekövetkezik, mint eszméinek diadala.

Az Utókor aztán megállapítja, hogy eszméiből a megvalósíthatók megvalósultak. Az új magyarság nemzeti hőse lesz az üldözött költő. Stílusforradalmára épít az új irodalom és ez a forradalmi stílus alapja lesz az új korszak irodalmi konzervativizmusának.

És mi lesz az ósdi kritikával?

Dobrossy István (Szeverin már 1845-ben megmondotta *(Pesti Divatlap* okt. 2.): „... Hiába akarják Petőfi örökzöld koszorújának leveleit lerágni az apró hernyók, — ők hasztalan erőlködéseik közepett le fognak hullanni az élet fájáról a feledés sírjába, s az általuk sárral dobált költő a méltányosabb utódok előtt sértetlenül s győzelmesen álland a halhatatlanság csarnokában“.

(Szeged.)

Zolnai Béla.

LEVELESTÁR.

Három tudós. Örvendetes kezdeményezésnek tartjuk a kultuszminiszter gesztusát, amellyel vacsorát ad három magyar tudományos mű megjelenése alkalmából. A lakoma jelentőségét növelte az a tény, hogy Kornis Gyula „poharát a haladó konzervatívizmus gondolatában működő kultuszminiszterre emelte“. Vannak szellemi mozgalmak, amik csak jelszóra és szerencsés megfogalmazásra várnak, hogy hódító erejük kiterébélyesedjék. Ilyen a haladó konzervatívizmus is. — *Száz százalék.* A tegnapelőttre építő új holnaposok merényletet látnak abban, „ha Babits Mihály és Berzeviczy Albert kezét fognak“. Mért haragsznak ezek a Mácza-ivadékok a „magyar irodalom egyesítése“ miatt? Talán, mert velük senki sem akar egyesülni? Előbb fordítsák le Dantét, írjanak egy kötet tanulmányt, alkossanak Gólyakalifát vagy Halálfiat: akkor aztán lehet csevegni róla, hogy kezét fog-e velük — Babits Mihály. — *Varró István.* Mégis csak furcsa, hogy egy magát haladónak nevező és liberális folyóirat a szabadságjogok megszüntetése és az egyetemi autonómiák megnyirbálása mellett cikket közöl és épen Zoványi Jenőtől, akit meggyőződése miatt nemrég elmozdítottak egyetemi katedrájától. Ha nem tudna róla a Századunk, ime itt közlünk néhány részletet — a Studium Magyar Irodalmi Lexikona alapján — Zoványi Jenő életéből: „... teol. tanár lett Sárospatakon. 1910-ben teol. álláspontja miatt elmozdították állásából... A kommunizmus alatt vallásellenes izgatást folytatott, mire 1920-ban a debreceni törvényszék elítélte, a ref. egyetemes konvent pedig megfosztotta lelkészi jellegétől...“ stb. — *Magyar Szemle.* Nem tudunk olyan újabb kritikaelméletéről, amely szerint olvasó és kritikus csak az esztétikum világnál tekintheti a költői alkotást, a benne nyilvánuló világnézethez nincs köze. Ellenkezőleg: épen a letűnt pozitivistá fölfogás látta az irodalmiság lényegét a szerkezet, mese, jellemzés, stílusművészet stb. külsőségeiben, mivelhogy azt sem tudta, hogy mi fán terem a világnézet. A francia kritika ösztönszerűleg, a modern német irodalomtudomány Dilthey és Spranger óta programmszerűen a világnézetből származtatja az irodalmi alakosságokat. A kritikus kutyája ott van eltemetve, hogy a világnézet konstatálása nem jelentheti egyúttal az irodalmiság máglyárvetését. Az író „értékelése“ nem követeli a katolikus olvasótól, hogy azonosítsa magát a kálvinista író világnézeti állásfoglalásával és megfordítva... Egy zsejniális hottentotta író megkaphatja a Nobel-díjat akkor is, ha műve lázadást jelent az európai kultúra zsarnoksága ellen. Aki nem hajlandó a morál-mentes esztétikum alapjára állani, az dobja ki hajójáról a mult „értékeinek“ legalább is a felét: vagy Pascal-t, vagy Voltaire-t. Akkor legyünk legény a csárdában és csak azokat tűrjük benn, akik a mi világnézetünk dallamára táncolnak, ki jól, ki rosszabbul. — *Egy az Odera mentén végighúzódó nyirfaerdő szélén fekvő szanatóriumban.* Ez a mondatrészlet egy a modern irodalomhoz való hozzászólásra gyakran vállalkozó kritikus egy a Protestáns Szemle decemberi számában megjelent kritikája elejének egy a kilencedik sorban végighúzódó mondatában olvasható.